

A NAGYZERINDI REFORMÁTUS EGYHÁZFEGYELEM A FELVILÁGOSODÁS KORÁBAN (1717–1841)*

BÍRÓ ENDRE

ABSTRACT

Historical sources of a Reformed parish can be so diversified. While the local history research focuses on the secular documents generally, my study mainly based on the rarely-analyzed church sources' historical data, especially the disciplinary documents. These can appear in large type of forms: penitence lists and presbyterian protocols registered locally, recordings of church visitations or documents made by upper church administration levels' decision-making institutions. Scope of my research is to present diversity of church discipline sources with the example of village of Zerind as well as to show: what kind of information can the present's people find about the life of a medium-sized Hungarian Reformed community in the XVIII-XIX. centuries.

BEVEZETÉS

Egy faluközösség modernkori egyháztörténetének feltárásához számos kútfő kínálkozhat. A kutatásnak hasznos kiindulópontja lehet a vonatkozó felekezeti anyakönyvek, egyházközségi omniáriumok vizsgálata, szerencsésebb esetben rendezett községi iratanyaggal is találkozhatunk. Az alsó szinten megszerzett információkat bővíthetjük a mind nagyobb terület-igazgatási egységek kapcsolódó dokumentumaival. A továbbiakban egy szűkített, de adatokban gazdag forrásokkal operáló

témakör, az egyházfegyelem tükrében kívánom bemutatni a Fekete-Körös partján fekvő Nagyzerind történetét, amely világi szempontból 1746-ig Zaránd, azt követően Arad vármegye,¹ egyházi vonatkozásban 1702-ig a Tiszántúli Református Egyházkerület Zarándi, 1703 és 1821 között Békési, 1822-től Nagyszalontai Egyházmegyéjének részét képezte.²

A kálvinista egyházi fegyelmezés gyökerei Magyarországon a XVI. század közepére nyúlnak vissza, amihez a Geleji-kánonok, majd a XVIII. század végén a budai zsinat rendelkezései nyújtottak támpontot.³ A fegyelmi jogkör jogosultjai alatt a gyülekezetek lelkipásztorai mellett egyre inkább értendők az egyházközségi tanácsok, melyek teológiai képzésben nem részesült emberfők laikus, világi társaságát jelentették, s összetételüket a helyi politikai tényezők érzékenyen befolyásolhatták.⁴ E testület Nagyzerinden általában konzisztórium, elszórtan presbitérium,⁵ 1820-tól eklézsia gyűlése megnevezés alatt tűnik fel a korabeli forrásokban.⁶

Nagyzerind neve már a XVIII. század büntető ügyeiben is előfordult. A Szegedinác Jovánovics Péro-féle megmozdulás idején a helyi prédikátor, Szilay János a felkelők egyik tábori papja volt, akit az előadott kényszerítő körülményekre tekintettel egyhavi börtönbüntetésre ítélt a budai statárium.⁷ Nem sokkal később boszorkányügyekben vált érintetté a falu, melyekben a mutinai uradalom borosjenői ítélőszéke 1755–1756-ban többek mellett három zerindi asszony (Kovács Mihályné Pásztori Kata, Szász Mihályné Nagy Ilona, Szabó Mihályné Tóth Ilona) bűnösségét állapította meg. Előbbi perében klerikus tanúk is felszólaltak: Harsányi Mihály geszti iskolamester megesküdtött, hogy Kovácsné rontásai miatt kellett zerindi állásából elmenekülnie, aki utódja, Szilágyi Zsigmond szerint korábban a geszti mester házat is gonosz szándékkal környékezte, amíg a helyi pap ki nem verte onnan. Szilágyi kódos vallomásából derül fény egy halálraítéltek esetével kapcsolatos egyházi álláspontra is, melyet Marosi János mezőgyáni lelkész fogalmazott meg (bár a kontextus miatt nem világos, hogy Nagyzerind vagy Geszt vonatkozásában): „vétkezik az helység, hogy szenvedí Verneknét [Kovácsné] és az Isten is megverí, hogy tartják a helységben”.⁸

A továbbiakban az egyházi bíróságok előtt zajló büntetőügyekre kívánok koncentrálni az egyházmegyei, a vizitációs és az egyházközségi szint áttekintésével.

AZ EGYHÁZMEGYEI KÖZGYŰLÉSEK NAGYZERINDET ÉRINTŐ FEGYELMI DÖNTÉSEI (1717–1803)

Ez a csoport két halmazra osztható: a Zerinden ülésező és a zerindi lakosokra vonatkozó gyűlések határozataira. 1717. január 18-án itt mondták ki egy helyi (Molnár János és Kocsis Anna) és egy békési jegyespár, illetve egy makói asszony hűtlen férjétől való elválasztását, majd 1718. október 15-én két paráználkodó feleség és

tőlük válni akaró férjeik ügyében hoztak ítéletet. 1722. és 1728. január 31-én újfent Zerindre hívtak össze gyűlést, amely néhány vadászai házasságot és jegyességet bontott fel.

Más helyszínen került sor Nagy Mihály és Szúnyog Erzsébet 1723-as elválására, amiért az asszony hitvesét elhagyva Budára költözött, ahonnan a hatóságok elől Nándorfehérvárra szökött tovább. Egy másik bizonytalan (feltehetően 1725 és 1728 közötti) időpontban Sebőcz János és Gyapai Katalin házassági viszálya került a gyűlés elé. Az 1758. január 25-i gyulai ülésen a falunak többszörös érintettsége is volt, hiszen amellett, hogy a bihari traktusbeli Bende Szabó Andrást és Sás Erzsébetet mentesítették korábban vállalt jegyességi kötelezettsége alól, Tunyogi József lelkészt és gyülekezetét engedetlenségük (meg nem nevezett egyházi rendelkezések bojkottálása) miatt átmenetileg kizárták az egyházmegye kebeléből.⁹

Mint láthattuk, a tractualis congregatiók egyházfegyelmi gyakorlata a XVIII. század első felében alapvetően matrimoniális viták válással vagy jegybontással végződő rendezéséből állt, ami az erdélyi Küküllői Egyházmegye parciálisainak majdnem egyidejű gyakorlatával mutat hasonlóságot.¹⁰ E perekben felmerülő erkölcsi kihágások külön történő büntetéséről egy esetben sincsenek adatok, ami arra utalhat, hogy csak az ellenérdekű fél vádpontjaként, az elválasztás aktusában találtak következményre, nem úgy a kifejezetten parázsnaság miatt előállítottak esetében.¹¹ Ezen összefonódások rámutatnak arra, miért lehet célszerű az egyes párkapcsolati konfliktusokat az egyházfegyelem témakörében vizsgálni.

A XIX. század békési egyházmegyei közgyűléseinek már alig vannak zerindi vonatkozású fegyelmi döntései, 1803-ból azonban kettő is ismeretes. Vékony István korábbi rektornak és Megyaszi János bírónak bocsánatot kellett kérnie Molnár János lelkésztől annak megsértése és az ellene folytatott „imposturák” miatt,¹² Molnár pedig elődjét, Szilágyi Mihály feketegyarmati prédikátort panaszolta be, amiért az a távollétében stólát szedett egy jegyepár zerindi megesketéséért. Az éveken át tartó ellenségeskedés lezárásaképpen büntetésből mindketten 6 rhénus forintot fizettek a traktus kasszájába és a következő esetben elviekben kirekesztésre számíthattak, ugyanakkor Szilágyi a stólapénzt is megtarthatta, így a döntés a tárgyalta falu papjára nézve hátrányosabb volt.¹³ A Nagyszalontai Egyházmegyéhez tartozás időszakából már nem ismerünk Nagyzerindhez fűződő közgyűlési fegyelmi aktust.

AZ EGYHÁZLÁTOGATÁS, MINT FEGYELMI FÓRUM (1801–1841)

Az egyházmegye küldötteinek feladata volt a klerikusok működésének, erkölcsének vizsgálata, ezáltal érdemi elmarasztalás is inkább őket érinthette, de néha olyan fegyelmi problémák orvoslásába is bocsátkoztak, melyeket a helyi fórum nem tudott megoldani, jelentőségük viszont ahhoz alacsony volt, hogy a aktuális

gyűlés elé kerüljenek. Ebben a fejezetben kizárólag a fenti esetek tárgyalására szorítkozom, hiszen a látogatási jegyzőkönyvekben a lokális egyházfegyelmi gyakorlatról rögzített információk csak helyzetjelentések, azaz a gyülekezet, és nem a vizitátorok gyakorlatára vonatkoznak.

Az első ilyen fegyelmi ügyre 1801-ben került sor. Pap Mihály panasza arra irányult, hogy távollétében Molnár János koprédikálta őt a templomban, amikor azonban – a vizitátorok által is valószínűtlennek gondolt – állítása megerősítésére tanúkat kellett megneveznie, bocsánatért esedezett, és megígérte, hogy nem háborítja fel a híveket többé.¹⁴ Ezt követően csak 1838-ban láthatunk példát laikus személy vizitációs fegyelmezésére, amikor két fiatal házaspár belső konfliktusa várt megoldásra. Míg Fazekas János és Boros Sára „közöttök a békétlenség elenyészettödvén akkor mindjárt össze mentek”, Áts Mihály és Szöllősi Erzsébet viszálya erősebbnek bizonyult: a férje bántalmazása miatt elszökő asszony sérelmezte, hogy az két éve hozzá sem szól, s bár hitvese szüleit megkövette, nem volt hajlandó visszatérni hozzá.¹⁵

Egyházlátogatási kulcsfeladat volt az aktuális klérus rendszeres felmérése.¹⁶ A szankcionált egyháziak zömét mindkét traktusban tanítók alkották: Vékony István hanyagsága és tanítás alatti részegsége,¹⁷ Bors Sámuel a feslettsége miatti panaszok,¹⁸ Nagy Mihályt a fiúiskola „átalányos” gyengesége,¹⁹ Jánosy Károlyt gyenge kántorsága és tanításbeli hanyagsága okán intették meg.²⁰ Nagy esete azért is érdekes, mert miatta Varga Lajos tiszteletes is intést kapott látogatóitól, ami jól jelzi azt a belső álláspontot, hogy a mindenkori lelkész felelősséggel tartozik rektora hivatásbeli kilengéséért.²¹ Más egyháziakról csak a hibákat, vádakat (a hívek szerint Mile László lelkész tehet Mózes Mihály rektor tanításáról és kegyetlen bánásmódjáról²²), esetleg az eklézsia általi nem marasztás tényét (Jánosy kegyetlensége és meg nem felelő munkássága miatt²³) jegyezték fel, s látszólag ugyaneddig terjedt a Molnár János távolléte alatti bonyodalmak (kereszttség nélkül elhalt gyermek) észlelése is;²⁴ mindezek vonatkozásában tehát az egyházlátogatás részéről következmény, utasítás nem ismert.

EGYHÁZKÖZSÉGI SZINTEN HOZOTT FEGYELMI HATÁROZATOK (1777–1871)

Az egyházfegyelmezés lokális szintje alapvetően két forráscsoport, az omniáris jellegű anyakönyv és a presbitériumi gyűlések jegyzőkönyve alapján modellezhető, ehhez járulnak mintegy harmadikként a kánoni vizitációk helyi fegyelmi helyzetet megállapító jelentései. A hézagos források tükrében nehéz megállapítani, hogy a nagyzerindi disciplina ecclesiastica ténylegesen mikor vette kezdetét, meddig tartott, és egyáltalán folytonos volt-e.

Az anyakönyvben a közösség fegyelmi életéről szerény leírást találunk²⁵, ami egyetlen lelkész, Erdélyi Sámuel szolgálati idejét (1777–1780) fedi le,²⁶ és három káromkodó férfi, valamint egy parázna asszony bűnvallásáról szerepelnek benne adatok.²⁷ Erdélyi távozása után a fegyelmezés folytonossága megszakadt, nyilvántartása elkallódott vagy nem vezették, mindenesetre az őt követő Bottos Mihály (1780–1782)²⁸ a hívek iránta való ellenszenve, az azt tápláló falubíró nyakassága és a presbiterek hathatós támogatásának hiánya²⁹ miatt aligha tudott érdemben fenytetni. Barta Józsefnek (1782–1790)³⁰ ez már igazolhatóan sikerült,³¹ Szilágyi Mihály (1790–1798)³² egyenlőtlen, részrehajló gyakorlata pedig külön vádpontot képez a vele elégedetlenek esperességi közgyűléshez benyújtott panaszos írsaiban.³³

A legtöbb forrásunk Molnár János három évtizedes szolgálatát (1798–1829)³⁴ érinti. A vizitátorok 1799-ben még arról tudósítottak, hogy a gyülekezet fenytéket gyakorol a házasságtörökön,³⁵ két évvel később azonban elhanyagolt fegyelmet és tetteiket megbánni nem akaró, „botrányos, parázna és zilált életű” egyedeket találtak, egy asszony pl. férje hűtlensége miatt kérte kötelékük felbontását a lelkipásztor-tól.³⁶ E rossz benyomás kifejezésre jutásával közel egy időben született a nagyzerindi parókián mindmáig őrzött első ismert presbiteri jegyzőkönyv (1801–1826), amely – 1805 és az utolsó hat év kivételével – számos egyházfegyelmi ügyet taglal (lásd táblázat).³⁷ Az egyházlátogatási kimutatások (1787–1833) idővel javuló tendenciát mutattak a helyi fegyelmezés terén,³⁸ bár az adatrögzítés nem terjedt ki részletekre, és valójában csak 1823 és 1833 között volt folyamatos, majd 1834-ben – jól érzékeltetve az egyházfegyelme általános háttérbe szorulását – lekerült a napirendről.³⁹ E fejezet hátralevő részében a konzisztórium ülések fegyelmi határozataira kívánok összpontosítani.

Bűnös elkövetők, cselekmények, állapotok	1801–1804	1806–1810	1811–1815	1816–1820	Összesen
1. Paráznák	2	-	2	8	12
2. Törvénytelen együttélés	-	-	2	1	3
3. Lakhely tisztátalansága	-	-	-	1	1
4. Kiskorú megrontása	-	-	-	1	1
5. Békétlen házasság	4	-	3	2	9
6. Családi békétlenség	-	2	3	2	7
7. Egyéb békétlenség	-	3	1	-	4
8. Elöljáró ellen vétkezők	1	3	-	1	5
9. Káromkodók	4	1	4	5	14
10. Babonáskodók	-	-	1	-	1

11. Részegség	1	-	-	-	1
12. Munkakerülők	4	-	-	-	4
13. Templomkerülők	1	6	-	-	7
Összesen	17	15	16	21	69

Az esetek számszerűsítése legtöbbször a típusonkénti elkövetők alapján történt, kivéve a (sokszor bizonytalan lélekszámú) személyi közösségeket érintő ügyeket, melyek kapcsán az áldatlan állapot regisztrálása volt indokolt. Egyes elkövetők és állapotok többször is beszámításra kerültek annak függvényében, hogy az érintettekkel a presbitérium hányszor foglalkozott.

Az egyes tényállások elhatárolása és halmazaik kialakítása egyéni megfontolás alapján történt, pl. a házas- és családi békéltetés megkülönböztetését a párkapcsolati és a más családi vonatkozású konfliktusok, a békétlenek egymással való viszonyának némiképp eltérő természete indokolta. Arányokat tekintve a személyi konfliktusok (5–8.) a fegyelmi ügyek egyharmadát, a köznyugalom és hitélet megzavarására alkalmas (9–11.), valamint a nemi és házaselet szabályaiba ütköző bűnök (1–4.) egy-egy negyedét, a mulasztások (12–13.) közel egyhatedét teszik ki. A presbitérium évente átlagosan három esetet tárgyalt, és három-négy ülést tartott, azaz elméletileg majdnem mindegyikre jutott egy fegyelmi ügy (69:72). A két leggyakrabban regisztrált büntípus a káromkodás és a parázñaság, ami nagybani megegyezést mutat a lokális egyházfegyelmi források korban szokványos modelljével, viszont szembevetendő különbség, hogy míg a tágabb maros-körösi régióban utóbbi vétkek leírása kecssegtet a legizgalmasabb részletekkel,⁴⁰ Zerinden talán ezek ismertetése a legszerényebb.

NEMI ÉS HÁZASELET NORMÁIBA ÜTKÖZŐ BŰNÖK

A számadatok alapján a szexuális vagy házaseletet sértő cselekmények az 1810-es évek közepétől kerültek igazán fókuszba. Telegdi Jánosné Farkas Ilona a vármegye 1815. március 6-i közgyűlésének napirendje szerint egy nagyzerindi asszonytársával sikeresen kieszközölte férjeik katonaságtól történő hazaengedését a szolgabírónál,⁴¹ ehhez képest őt a nőtlen Mészár Pál még abban az évben „magához lakónak befogadta”, amit a presbitérium nehezmenyezett.⁴² Hasonló helyzetbe került a Gyulaváriból ide szökött Benedek Ádámnéval tisztátalankodó mészároslegény is, akit először választás elé állítottak: vagy a „mai naptól fogva N[agy]Zeréndről eltisztuljon, és itten tovább lakozását egy óráig sem szenvedhetik, 's nem is szenvedik” vagy örökre küldje el magától az asszonyt.⁴³ Az intő szónak nem engedelmeskedő nőt másodjára hazakísértették, és átadták a vári előjáróknak. Máté Mihály, mint

tisztátalan személlyel együtt élő házassalommester nem volt hajlandó penitenciára megjelenni az egyháztanács előtt, amely végül a külső törvényszékhez fordult, hogy az „engedetlenségeért méltó szatiszfációt adván néki Hellység tselégeivel kíséresse a Presbiterium eleibe”.

A párkapcsolati jellegű törvénytelen együttéléssel rokonítható a lakóhely erkölcsi értelemben vett tisztasága, feddhetetlensége iránti morális elvárás. Gellén Ferencné Polgár Judit kapcsán azt kifogásolták, hogy „házába minden rossz emberek helyét találnak”, aki úgy védekezett, hogy „egyik házatskáját úgy adta árendába mint jó embernek most pedig már még a parantsol néki”. A végzés is szó szerinti idézésre méltó: „mivel a maga házát sem szabad néki senkinek úgy adni hogy abból bordélyházat tsinállyanak tehát meg hagyatik néki hogy olyan embereket házánál ne tartson mért különben mint orgazda úgy tartodván maga is úgy fóg büntetődni mint az a bűn mely házanál végbe menvén világosságra jönn”.

Az előbbi példák ellenére a paráznak legtöbbször engedelmeskedtek a presbitérium akarátának, gyakran önként tárták fel bűnüket és kérték annak megbocsátását: 1816-ban egyszerre három hajadon tett így. Ez az év kiemelt figyelmet érdemel, hiszen az eklézsiagiűlés elé ekkor példátlanul sok (13) fegyelmi eset került, melynek tetemes hányada (10) a tágabb nemi és házasság-erkölcsi szabályainak megsértésére irányult, beleértve Bors Sámuel iskolamester ügyét is, aki egy 14 esztendő lányt próbált szexuális cselekményre kényszeríteni. Bár a bujaságáról már korábban elhíresült rektor személyére más esetben nem történt utalás,⁴⁴ nem kizárt, hogy zerindi jelenlétének, illetve ominózus botrányának köze lehetett a kiugró tendenciához.

SZEMÉLYI KONFLIKTUSOK

A presbitérium elé kerülő viták jelentékeny része házasságkötési körbe tartozott. Több esetben már az újdonsült (5 évnél frissebb) férj-feleség viszonyok is kisiklottak, akár egy éven belül. A kemény magaviseletéről ismert Szabó Sándor és Tóth Kata közötti perlekedés házasságuk⁴⁵ 13. havában érte el tetőfokát, ez a feszült időszak azonban lezárulhatott, mert a kölcsönös megbékélés⁴⁶ után nem olvasunk kettejükéről. Megyaszai József és Szőlősi Sára 1802. január 6-án mondott igent egymásnak,⁴⁷ de egyenetlen életük ügyében már április 12-én a konzisztórium elé hívatattak. Megyaszai engedetlennek, szeretetlennek és pletykásnak írta le feleségét, miközben a fiatalasszony sérelmezte, hogy férje folyamatosan kételkedik a szeretetében, és kényelmetlen választás elé állítja őt: „ha szeretsz minden kis hibáért tréfáért is meg verlek, ha nem szeretsz menny dolgozdra válásról gondolkozz”. Az egyháztanács a feleket kibékítette, és a férjet felesége illő tartására, a feleséget férje iránti engedelmességre kötelezte,⁴⁸ de egy évvel később viszonyuk még jobban elmérgesedett, így a vármegye elé utasították őket.⁴⁹ A helyzetüket reménytelennek

érző házások esetében sor kerülhetett az együttlakás időhöz kötött megkísérlésére – ennek Szent György-napig tartó próbáját írta elő a konzisztórium Fodor János válási kezdeményezésére is, aki csak kudarc esetén fordulhatott világi fórumhoz⁵⁰ –, két esetben pedig a feleség szülőföldjére való szökéséről is tudomásunk van. Utóbbiakat az különbözteti meg élesen, hogy a nagyzerindi presbitérium az Ágyán lakó Békési Jánosné Zerindre „szaladása” miatt döntőbírói pozícióba került,⁵¹ ezzel szemben a Farkas András elől 1812-ben elmenekülő,⁵² 1818-ban pedig általa a háztól elvert Kis Sára úti célja Sarkad lévén kevésbé hatásosan működhetett.⁵³ Egyéb-iránt latba vetette a kölcsönös megbékítést, a vétkes(ek) rendre intését, a büntetés kiszabását, majd annak feltételes elengedését, és úgy tűnik, csak végső soron szánta magát a házások világi hatóság elé küldésére, mintegy elismerve a probléma súlyát és a magatehetetlenséget. A kilenc esetből négy irányult szétválasztásra az egyház lokális szintjén, aminek legnagyobb eredménye a felvilágosult abszolutista uralkodók rendelkezései folytán csak a békeltetési bizonyítvány kibocsátása lehetett,⁵⁴ mégis szembetűnő, hogy zerindi érintettségű válóperekről alig nyerhetünk információt világi kútforrásból.⁵⁵ A faluban az olykor mobilis tisztviselőkön (pl. Molnár Benjámint jegyző,⁵⁶ Végh Ferenc postamester és uradalmi tisztartó⁵⁷) kívül csak néhány nemesi család élt, melyek közül a presbiteri jegyzőkönyv zilált házasság kapcsán egyet sem említ. Mindezek a bökkenők hozzájárulnak ahhoz, hogy a zerindi gyülekezet válóperes ügyeinek végső kimenetelét nem tudjuk maradéktalanul megállapítani, az anyakönyvek adataiból vagyunk kénytelenek „megjósolni” (lásd Megyaszaiék).

Az egyéb intrafamiliaris konfliktusok jellemző példája a szülő és gyermek, az após–anyós és vő–meny egymásnak feszülése, melynek Szathmári Benjámint családjában a fiú és a meny öregek kezére adott csókja vetett véget hosszú idő után.⁵⁸ Csanádi András özvegye és lánya „sok könyvhullatásaik között” panaszkodtak Mihály és István „édes Anyok[ra], és húgokra tett csúnya hazugságaik” felől, akik megkövették családjuk megbántott nőtagjait.⁵⁹ Az alárendelődő bocsánatkéréstől eltérő magatartást láthatunk a Gál fivérek, János és Mihály kapcsolatában, akik „atyafiságos” kézfogással ajánlották magukat a „közöttök esett hibás tselekedetről elfelejtkezendőknek és egymás között békességet tartóknak”.⁶⁰ Pap Katát apósa panaszra nyomán veszekedés, annak megverése, de főként istenkáromlás miatt a presbitérium korbácsolásra és a gyülekezetből való feltételes kirekesztésre ítélte, s bár férje közbenjárására csak eklézsiát kellett követnie, a megbánás legkisebb jelét sem mutatta, így eredeti penitenciája megerősítést nyert. Az asszony ennek hatására mégis megengyhült, s megkövette családtagjait és egyházközségét, elkerülve ezzel a szigorúbb büntetést.⁶¹

A családon belüli konfliktusok sokszor nem elválaszthatók a házastársak egymás közötti viszonyától. Amikor Gyalai Zsuzsánna ipájával „összszeháborodván”

1813-ban elhagyta az Ambrus-házat, egyben házassága ellen is vétett, mivel hitvese, András ideiglenesen asszony nélkül maradt.⁶² 1818-ban Boros Klára férje, ifjú Pap István bántalmazását jelölte meg a köztük fennálló békétlenség oka gyanánt, az egyháztanács azonban ezt az anyósnak tulajdonította, és megintette, hogy legközelebb a világi bíróság fizikai fenytetését kell kiállnia.⁶³ Ehhez képest a fiatalasszony sora nem fordult maradandóan jobbra, hiszen egy év múlva a verés és kínzás mellett azt is sérelmezte, hogy vén kutyának titulálják, aki „erővel kötötte magát férjére”, ezért a presbiterek közössége külső törvényszékre küldte a Pap családot, számunkra ismeretlen eredménnyel.⁶⁴ Mindezekből kitűnik, milyen feszültségforrást rejtett magában a fiatalabb házások idősebb családtagokkal, szülőkkel való együttélése, de előfordult, hogy a házaselet problémáira pont ez utóbbiak iparkodtak megoldást szerezni. 1811-ben Csatári Sándorné lánya és veje különválását szorgalmazta a férfi erőszakos magatartása miatt. Az incidens súlyosságát jól láttatja, hogy Csomós Mihály felesége a tárgyan forgó veréskor héthetes várandós volt, akinek esetleges halálához, mint felfüggesztő feltételhez kötötte az egyháztanács a bántalmazó tömlöcbe zárattatását.⁶⁵ (Ezzel szemben Farkasék viszályát a presbitérium 1812-ben valójában nem oldotta meg, de talán nem is akarta, mert meglátása szerint a nő sérelmei nem voltak elégséges okok a különköltözésre, jól tükrözve ezzel az általánosnak tartott korfelfogást.) Az intrafamiliaris erőszak tényéhez való hozzáállás tehát rendkívül árnyalt problémakör, ami családonként eltérhet.

Az egyszerű felebarátok közötti viszályos esetek az 1800-as évek második felében csoportosul-nak, ami talán az egyes érintettek presbiteri mivoltából vagy az eset valamilyen kirívó aspektusából fakadhatott, hiszen a személyek, családok közötti összetűzés, negatív viszony mindennapos jelenség lehetett, a presbitérium előtt tárgyalta ügyek más bűnökéhez viszonyított száma alulreprezentálnak hathat. Kátai Mihályné „megátalkodottságáról” tett tanúbizonyságot és egyben a külső igazságszolgáltatás fenytetését vonta magára azzal, hogy a presbitérium és a hatévi haragtartás után őt megkövető és neki békességet ajánló Bajkor Istvánné unszolására sem állt kötélnek.⁶⁶ Más versengések alanyai több ízben is konzisztórium elé álltak. Szabó Ferencné bár ugyanazon gyűlés előtt békült ki Szabó Mihálynéval, amikor férje is támadások keresztüztübe került,⁶⁷ az egyháztanács három hónap múlva megállapította, hogy a két presbiter és „Hazók népe között sok ízben Háboruság találtatott, sőt mint egy meg engesztelhetetlen gyűlölségbe élnek”, ezért megbékélésükig eltiltotta őket az úrvacsorától. Mihályék készen mutatkoztak az egyezsége, ezért feloldozást nyertek a büntetés alól, a gondnok azonban a haragos feleségére irányuló igazságtalan vádak miatt kénytelen volt a konzisztórium előtt megkövetni őt, a helyreállt békességet felrúgó személy pedig a világi bíróság testi büntetésére számíthatott.⁶⁸

Elöljáró elleni magatartásra nagyjából négyévente került sor. Az 1806. december 8-i ülés több napirendi pontja is érintette Szabó Ferenc akkori gondnokot, akit egyrészt Somogyi Péter kamarai vámos „nagy fell szóvall” fenyegetett meg a templomban, úrvacsorára való érdemességét is firtatva („te is oda mersz állani te tudnillik az Úr asztalához”), másrészt Megyaszai János átkozódó szavainak lett célpontja Adorján András bíróval, Adorján Jánossal, öreg Gál Jánossal és más egyháztanácsstagokkal egyetemben. Míg a vámos bűnbánatáról az ügy egyházmegyei közgyűlés elé terjesztésének szándéka ellenére sincs tudomásunk, az átkokat szóró presbiter elismerte cselekménye súlyosságát, és bocsánatot kért megbántott kollégáitól.⁶⁹ A jegyzőkönyvben található utolsó fegyelmi ügy egyben a lelkész ellen irányuló egyetlen eset is. M[áté]. Szilágyi András bíró 1820-ban perbe fogta elődjét, Ács Mihályt a presbitérium előtt, amiért azt állította, hogy a „pap ette meg az Ekl[ézsi]a pénzét”. Bár a vádlott védekezését – miszerint borozás közben valóban diskurzus folyt az egyházközség pénzéről, de a pap személye nem jött szóba – nem tartották meggyőzőnek, Molnár János „a’ két felek közt támadható ellenkezésnek el távoztatására jó szívből és felebaráti szeretetből minden keresetről le mond.”⁷⁰

KÖZNYUGALOM ÉS HITÉLET MEGZAVARÁSÁRA ALKALMAS CSELEKMÉNYEK

Az istenkáromlások több hullámot vetettek a gyülekezetben. Az 1802 és 1803 között előállított elkövetők közül Osváth György kocsmáros,⁷¹ a már említett Fodor Mihály⁷² és a visszaeső Higyed János még hajlott a bűnbánatra és minden jóra ajánlotta magát, ezáltal pedig a büntetést is elkerülhette, de kivétel már ekkor is volt – Szabó Sándor „magát részegségével mentvén és karomkodása felől tudni senmit hallani sem akarván” az eklézsiái fenyíték végett a bírói törvényszék elé került⁷³ –, és a későbbi penitensek jelentős része is hasonló fejtörést okozott. I. Szöllősi Istvánt a konzisztoriális gyűlés már 1815-ben meg akarta büntetni engedetlenségéért, ám az a prédikátor, a falubíró és a testület felszólítására sem jelent meg. 1816-ra ez annyival súlyosbodott, hogy a vízimalomgátak lerontásakor „nagy és sok fertelmes, Isten ellen való” káromlást tett, amikor többedmagával sikerült a presbitérium elé állítani. A visszaeső Csanádi István kész volt alávetni magát a kiszabott 12 pálcaütésnek és a külső bírák elé citálásnak, melyet figyelembe véve az egyháztanács felmentette ezen büntetése alól, és az eklézsiakövetés módját közönségesről presbitérium előttire változtatta, Szöllősi és Sipos István azonban a vármegye törvényszékéhez kívánt fellebbezni.⁷⁴ Szöllősi 1819-ben mégis rászánta magát a penitenciatartásra annak érdekében, hogy a gyülekezetbe visszabocsássák. Ugyanebben az évben tűzte ki a konzisztórium B. Sándor István és öreg Tiba István ügyét is. Míg utóbbiról nincsenek ismereteink – az elkövető még a kivizsgálás előtt meghalt –, előbbi a „baszom

a szenteteket, Szűz Máriákat, teremteteket, ilyen amolyan teremteték, alább valók vagytok a marháitoknál, b[aszom]. a' ki Istenetek van, tarka Jézusokat, seggen ülő Máriákat” szavakat intézte a környéken legeltető kovácsháziakhoz, amiért nem hoztak neki fát a feketegyarmati erdőből. A volt gulyást testi fenytés végett a szolgabíró kezére adták, és penitenciatartásig kirekesztették az egyházközségből.⁷⁵ Volt, aki szabódott e büntetés kapcsán: I. Boros Péter eleinte csak az eklézsiakövetést és a nyilvános penitenciatartást utasította el, ám később már egymagában sem volt hajlandó a bűnbánatra, amit azzal indokolt, hogy „ötet tsak irigységből gyalázták meg” a káromkodás szerinte hamis vádjával, „azírt ő magát semmire sem ajánlja”. Hasonlóképpen nem akarta a gyülekezetet és előjáróit megkövetni I. Adorján András, aki a már kikapott büntetésre hivatkozott („mint Kutját koppók által árestomba dugták”). A presbitérium tehetetlenségének ékes bizonyítéka, hogy a két férfival „semmi jót nem tehetett hanem mind a kettőt szánakozásra méltó módba előlle elküldeni kéntelenített”⁷⁶

Érdekes színfoltot képez a Szabó Mihály presbiter feleségét, Héder Sárát ért tolvaj- és boszorkányvád,⁷⁷ melynek súlyosságát növelhette, hogy a falu évtizedekkel korábban érintett volt ilyen perekben,⁷⁸ és 1811-ben még élhettek olyan személyek, akik fiatalon megélték az eseményeket, vagy elsőkézből szereztek róluk tudomást. Bár Nyiri Ilona büntetése 12 korbácsütés lett volna, mivel a sértett „nem örülvén a' mások gyaláztatásának”, ezt a Szabó házaspárral való kibékülés feltételével elengedték, a gyülekezetet viszont meg kellett követnie babonáskodása miatt.⁷⁹

A részegség a konzisztórium gyakorlatban legtöbbször elkövetési módként jelenik meg. Eszerint más-más bűnhalmazba sorolható mind a részeg fejjel káromkodó Fodor Mihály,⁸⁰ mind Mészár Mihály ügye, aki gyarmati közönsége előtt ittas állapotban becsmérelte a zerindi előjárókat,⁸¹ a kettejük cselekményeit egy személyben is megvalósító Csatári Mihály esetében azonban a részegséget is önálló tényállásként értékelték (a szöveg mellérendelő szerkezetben fogalmaz), ami arra utal, hogy beszámíthatatlan állapota nem függött össze káromló és becsmérő magatartásával.⁸² Az önállóan értékelhető ittasság látványosabb példája az anti Szilágyi János története, aki „ifjuságától fogva való életet a bor italban a Kortsmakon töltötte el, és ugyantsak utollyára is [...] a Kortsmaba korhelykedven 's reszegeskedven s magát maga reszeges Szilagynak kiáltván ugyan ottan a Kortsmába meg is holt. Meltó é arra hogy az Eklésiaban lévő halotti tisztesség öneki meg adattassek?” – tette fel a kérdést a presbiterek közössége, felvetve ezzel a számártemetés elvi lehetőségét, ami végül nem következett be, mert az előjárók a humánusabb megemlékezés mellett döntöttek.⁸³ Az iszákos viselkedés – úgy tűnik – csak a ránk maradt nyilvántartás első éveiben volt az eklézsia életében zavaró(bb) tényező, mert 1803 után Csatári ügyét kivéve még családi perpatvarokban sem találunk rá utalást.

MULASZTÁSOK

A munka elől való kitérés, mint egyházfegyelmi kategória viszonylag ritkán dokumentált jelenség, Kárpát-medencei távlatban mégsem ismeretlen.⁸⁴ Kátai János és Kolos András az egyházfiak panasza szerint került az „eklézsiai dologra” járást, amiért „meg intették hogy ezután szó fogadóbbak légyenek az Ekklésiai dologra serényebben mennyenek. Különb[en]. az ilyen engedetlenek, Ekklésia tagjainak nem esmértetnek”.⁸⁵ A végzés megfogalmazása arra utal, hogy a gyülekezet érdekében végzett munka a fegyelmi jogkör gyakorlója számára nagy jelentőséggel bírt, melynek kihagyása hátrányos következmény kilátásba helyezését igényelte. A harmadik eset az egyházközségből korábban tisztázatlan okból kirekesztett Kiss András ígéretéhez fűződik, aki két év után fordult az egyházhoz halottja temetése kapcsán, és szertartásért cserébe 12 pálcaütés terhe mellett vállalta, hogy másfél hét leforgása alatt becsületes munkába kezd.⁸⁶ Amikor másfél hónap (!) múltán be nem tartott fogadalmára emlékeztették, betegséggel mentegetőzött, mellyel további haladékot nyert.⁸⁷ Kátai, Kolos és Kiss neve nem bukkan fel hasonló esetekben (több nem is volt), ezért nem tudjuk, sikerült-e véget vetni a munkakerülés(ük)nek, vagy csak a számonkéréssel hagyott fel a presbitérium.

A templomba nem járók és ezáltal az úrvacsoravételt elmulasztók eseteivel 1808–1809 táján sűrűbben találkozunk. A B. Farkas-eset érdekessége, hogy a házaspár passzivitása miatt az asszonyt hívták a konzisztórium elé, aki „kemény fenyegetés alatt kényszerítettet” a templom látogatására.⁸⁸ Ungvári Istvánnak már a helységből való kitiltást helyezték kilátásba, amiért „ezen egész esztendő fojtába a Templomba lenni nem tapasztaltatott”.⁸⁹ E szankciók megrekedni látszanak a megintés-fenyegetés szintjén, de olykor még erre is csak körülményesen került sor. Az egyháztanács öreg Szabó Mihály megintését („hogy miért nem jár a Templomba, és miért nem él Úrvacsorájával, ha szinte a maga házához kívánná is azt”) valami nem részletezett okból kifolyólag Tóth András presbiterre bízta,⁹⁰ de nem bizonyult hatásosnak, mert egy év múlva ismét (vagy még mindig) azt jegyezték róla, hogy nem jár.⁹¹

EGYÉB BÜNTETÉST ÉRDEMLŐ ESETEK

Egy presbitérium működésében gyakran felmerülnek olyan kérdések és problémák, melyek megoldása érdekében tiltó rendelkezést alkalmaz, negatív következményt helyez kilátásba. Ezt illusztrálják az alábbi példák is, amelyek, bár nem tartoznak klasszikus értelemben vett egyházfegyelmi kérdéskörbe, egy adott pillanatban mégis kevés választja el őket egyes létező, hivatkozott kategóriáktól. Ezt igazolja a kükküllői vizitációs gyakorlat is, amely helyet adott a szülők figyelmeztetésének gyermekeik taníttatásának fontossága kapcsán, illetve az ekléziának járó juttatások

tartós elmaradása miatt kilátásba helyezte a lelkészi szolgáltatások beszüntetését is,⁹² melyeket logikailag a mulasztások halmazába sorolhatnánk.

A gyermek iskolalátogatásának elmaradása alatt a vizsgált korban a szülők-gyámok tevőleges vagy mulasztásos kötelességszegését, általában tudatos visszatartást értünk. Az egyházmegyei látogatás 1800. évi jegyzőkönyve megemlíti, hogy Kátai Mihály nem akarja 12 éves fiát iskolába járatni.⁹³ Bár más dokumentált esetet Zerindről abból az időszakból nem ismerünk, nem lehetett elszigetelt, mert a presbitérium 1803-ban már testi fenytés terhe mellett kötelezte a szülőket, hogy iskolaköteles korú gyermekeiket taníttassák.⁹⁴

Restancia alatt jelen esetben az eklészia és a klerikusok anyagi természetű követelése, az irányukba felhalmozódó tartozás értendő, mely az elszámolásra képtelen gondnok és egyházfi személycseréjét,⁹⁵ a nem fizető egyháztagok törlesztés végetti felkeresését⁹⁶ vonhatta maga után, ami egyéni szempontból punitív jelleggel hatott az érintett vagyónára, akár társadalmi megbecsülésére is, kollektíve pedig a közösség intenzívebb egyházadóztatásához vezethetett. Ugyanakkor az eklészia adósainak évekig is elhúzódozó teljesítése egyáltalán nem tűnik kirívó esetnek: az 1801-es számadás alkalmával – amikor a restanciák a bevételek egyharmadát tették ki – a zerindi egyháznak másokkal egyetemben az 1800. év gondnoka és 4 egyházfi tartozott,⁹⁷ egyikük még az előző prédikátor idején volt hivatalban.⁹⁸ 1813-ra a kintlévőség aránya már meghaladta a teljes summa felét, a legtöbb pénzt felvevők a lelkész és a helyi, olykor vármegyei tisztségviselők voltak.⁹⁹ Amikor azonban más belső személy, így Czapfalvi János iskolamester és Bíró János leánytanító 1807-ben instancia útján próbálta konvenciója megemelését kieszközölni a presbitériumnál, rosszabbul járt, mert az addigi állapot változatlansága mellett adóssága kifizetésére is kötelezték.¹⁰⁰ Ez a jelenség egyben arról is árulkodik, hogy míg az egyházközségnek papíron volt pénze, és kezében volt ezáltal a követelés jogalapja is, addig az embereknek – ahogy a kölcsönökből kitetszik – nem nagyon volt miből (többet) adniuk az igénylő számára.

A BŰNÖK KITUDÓDÁSA ÉS SZANKCIONÁLÁSA

„Minthogy pedig fő tzélja a' Bets[ületes]. Presbyteriumnak mindenkor az: hogy a' viszzsálkodókat testi büntetés nélkül a' tsupa hathatós intés és dorgálás által is megnyerhesse és a Jó útra vezérelhesse.”¹⁰¹

Az egyes büntetendő cselekmények konzisztórium elé kerülését rendre az eset világoosságra jövele előzte meg. Ez történhetett önkéntes¹⁰² vagy külső közlés formájában („feladódván”): az egyháztanács munkájában részt vevő presbiterek¹⁰³ vagy más személyek (nem egyszer családtagok) tudósítására.¹⁰⁴ A penitensek sokszor – a káromkodók halmazán belül jelentősebb arányt képezve – tagadták bűnük

meg történtét, és akadt példa az elismert deliktum súlyának, a felelősség meglétének, ezáltal a büntetés jogalapjának vitatására, de a beismerés visszavonására is. Mindezek fényében az önkéntes alávétel és a következetes elutasítás közötti skálát számos árnyalat gazdagítja, képet adván a terheltek bűnösségük kérdéséhez és a kiszabott szankcióhoz viszonyulásának sokrétűségéről.

Egy bűn jogkövetkezménye általában következetlenül került kiszabásra. Ez jelenthetett megintést, a megbántott felebarát vagy eklézsia megkövetését, testi ráhatást, egyházközségből történő kirekesztést, belső személy esetén végleges elmozdítást is. Nem találunk példát a református egyházfegyelmi hanyatlás időszakát jellemző pénzbüntetésre,¹⁰⁵ ami nem azonos a törlesztési kötelezettséggel. A személyes konfliktusok lehetséges kimenetele volt a megbékélés, ami bekövetkezhetett kölcsönös kézfogás, az idősebb vagy törekenyebb családtagok kezére adott csók formájában, mintegy bocsánatkéréskeppen is. Mivel ezek jellemzője az önkéntesség, a kiegyezésre való hajlandóság, melyek hiányában a fenti kényszerítő eszközök valamelyike lépett életbe, ezért a békeaktusokat (8) külön nem tárgyalom, hiszen nem egy jogkövetkezményről, hanem a felek konfliktusának kölcsönös lezárásáról van szó.¹⁰⁶ A világi ítélőszék elé küldésnek (5) és annak kilátásba helyezésének közös elemét a hatásköri és kivitelezés-képtelenségi okok adják a felvilágosult abszolút monarchák egyházak kárára bevezetett reformintézkedései és az ezzel párhuzamosan jelentkező belső erjedési folyamatok miatt,¹⁰⁷ azonban előbbi mindössze ügyáttételt eredményez egy másik ítélőfórumra, azaz önmagában nem jogkövetkezmény, s míg utóbbi ráhatással lehet az érintett magatartására, figyelmeztető jellege miatt mégsem tekinthető önálló szankciótípusnak, hanem az intések csoportjába sorolandó.

Az intő aktus jelentette a konzisztórium legenyhébb eszközét, amit kedvező esetben az elkövető magát minden jóra ajánlása követett, amellyel a büntetés-bűnhődés folyamata voltaképpen lezárult.¹⁰⁸ Előfordult, hogy a terhelt csak többszöri megintése után reagált érdemben a vádra vagy a megidézésre. Nehezen különíthető el a fogalomként is gyéribben (2:12) előforduló közönséges dorgálástól, melynek alkalmazását súlyos és összetett ügyekben (Higgyed János és Csatári Mihály káromkodása) tapasztaljuk, de funkciója – a terhelt figyelmeztetés vagy fenyegetés útján történő visszatartása – voltaképpen azonos volt.

A nagyzerindi gyülekezet presbitériuma viszonylag gyakran (14) fenyegetett testi büntetéssel, mely pálca- vagy korbácsütést jelentett 12-es számmértékben. A szituációk többségében azonban ezt az első elkövetésre hivatkozva vagy a megbánó magatartás miatt elengedték, mely az alcímekben szereplő ítéletrészet alapján egyfelől tudatos, átgondolt fegyelmi politikára vall, másfelől a tehetetlenség, az egyházfegyelmi hanyatlás jóindulattal való leplezésének gyanúját kelti. A tényleges végrehajtásra a jegyzőkönyv fényében mindössze néhány példa van.¹⁰⁹

A kárvallott egyének megkövetése (5) egyben a konzisztórium jelenlétével is zajlott. Ennek kritikus vetülete lehetett a fegyelmezés munkájában valamilyen szerepet játszó, jelesen az előjárók érintettsége, hiszen a büntetés kiszabásába közvetett vagy közvetlen beleszólásuk lévén esélyük volt a maguk kedve szerint alakítani annak mértékét. Érdekes különbség mutatkozik Megyaszi János és Csatári Mihály bocsánatkérése között, mert míg előbbi presbiterként csak „engedelmet instált” a bíraktól,¹¹⁰ utóbbi ezt keresztvonasásával is megerősítette a jegyzőkönyvben.¹¹¹ Az eklézsiakövetésnek (11) ritkán a templomban, nagyrészt az egyháztanács előtt volt helye, melynek hogyanlétéről nem kapunk bővebb tájékoztatást. Mindez arra mutat, hogy a XIX. század eleji Nagyzerind egyházfegyelmi fóruma kevésbé vonta be a templomi nyilvánosságot a büntető gyakorlatba – a budai kánonok alapján erre elviekben csak a vétkező belső indíttatása esetén kerülhetett sor¹¹² –, mint azt a szomszédos Ágyán¹¹³, Anton¹¹⁴ és Gyulán tapasztaljuk.¹¹⁵ Gyakorlata ilyen szempontból a vadászíhoz hasonlít, ahol közönséges helyen, majd a parochiális háznál („de minél többek előtt”) végeztettek eklézsiakövetést.¹¹⁶ Ezeket a vétkezők általában teljesítették, akárcsak a bővebben ki nem fejtett penitenciatartást (8).

A vizsgált időszakban négy kiközösített személyről (Kiss András, Pap Kata, Szöllősi és B. Sándor István) van tudomásunk, akik súlyos cselekményeikkel (pl. durva káromkodás, apósbántalmazás) vagy engedetlen megnyilvánulásukkal (pl. káromkodás meg nem bánása) vívták ki ezt a jogkövetkezményt. Az excommunicáltot nagy része (igen hamar) visszatért az eklézsiába, melyhez legalább színlelniük kellett, hogy jobb belátásra tértek (Kiss esetében láthattuk, hogy csak egy temetés erejéig volt fontos számára a megtisztított erkölcs és a gyülekezethez tartozás, de Papot sem hatotta meg férje enyhítés végetti közbenjárása, és csak az utolsó pillanatban adta be a derekát). A szankció gyakorinak tűnő alkalmazása és kilátásba helyezése mégis arra enged következtetni, hogy a nagyzerindi egyház számított tévútra szédült híveinek visszakéredzkedésére, amire egy bizonytalan eset kivételével előbb-utóbb sor került. A depositio egyedüli példája Bors Sámuel esete, aki végső búcsút mondhatott a tanítói hivatásnak.¹¹⁷

Összességében a konzisztórium gyakorlata változatos, színekben és ellentmondásokban gazdag képet mutat. A kilátásba helyezett büntetések egyfajta szigort próbálnak közvetíteni az elkövetők felé, ugyanakkor alkalmazásukra nem mindig kerül sor, az eklézsiagyűlés hajlamos vagy kénytelen beérni a talán számára is könnyebb útnak bizonyuló figyelmeztetéssel. Gyakran humánus(abb) problémamegoldásra látszik összpontosítani (pálcabüntetés gyakori elengedése, végtisztesség a részegen elhunytak stb.), holott ez a feltételezett jóindulat sokszor nehezen választható el a voltaképpeni tehetetlenségtől, hiszen számos esetben világi kényszerítő erőhöz folyamodtak, vagy a szembenálló feleket világi bíróság elé küldték. Mindez arra mutat, hogy a nagyzerindi egyházi bíraskodásnak is megvoltak a maga határai,

néhány bemutatott eseten keresztül a református egyházfegyelem általános hanyatlása is érzékelhető, de nem a klasszikus bűnök nyomon követése és büntetni akarása, hanem inkább ez utóbbi kivitelezése terén.

ÖSSZEGZÉS

Az egyházfegyelmi fórumok prezentált forrásai tükrében megállapítható, hogy Nagyzerind esetében nem beszélhetünk folyamatosan, évről évre követhető egyházfegyelemről, a legkorábbi és legkésőbbi időpont között változatos a skála sűrűsége. A XVIII. századból váltakozó időközökkel ismerünk eseteket: az 1710–1720-as évek egyházmegyegyűléseken tárgyalt párkapcsolati ügyei után hosszabb kihagyás észlelhető, melyet egy századközepi időleges traktuális kirekesztés, majd egy három évet megélt penitenslajstrom szakít meg. A későbbi évtizedek szórványos adataiból tudjuk, hogy akár kisebb kihagyással, de volt eklézsiái fegyelmezés, a századfordulótól pedig korábban nem tapasztalt információgazdagsággal szembesülünk. A XIX. század első két évtizedének lefedettsége elsősorban a presbiteri gyűlések jegyzőkönyvének köszönhető, de az egyházmegyei kútfükből nyert kiegészítés sem hanyagolható el, hiszen a közgyűlések kisszámú ügye izgalmas adalékkal szolgál a lelkipásztorok személyes viszonya kapcsán, és a vizitátorok szorgalma is ebben az időszakban dokumentálható leginkább; jöllehet e két csoport időben alig fedi egymást. Ehhez képest az 1830–1840-es évek záróképe az egyházfegyelem leáldozóban léte és a lokális fegyelmi iratok hiánya miatt igencsak foghíjasnak mondható, ebből kifolyólag Molnár János szűkebb reformkori lelkészutódainak, illetve azok egyháztanácsainak e tárgyú politikáját alig tudjuk körvonalazni. A dualizmus kori utóélet vizsgálata és értékelése viszont már a jövőbeli tanulmány(ok) feladata.

JEGYZETEK

- * A KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS MINISZTERIUM ÜNKP-23-1 - KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.
- 1 KOZMA Pál: *Zaránd-vármegye' földirati, statistikai és történeti leírása*. Kolozsvár: Kir. Főtanoda, 1848.
 - 2 Gyülekezettörténet: az egyházközségek egyházmegyei beosztásának változásai 1703-tól. Kutatási segédlet (Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára). <https://leveltar.drk.hu/kutatasi-segedletek>
 - 3 ILLYÉS Endre: *Egyházfegyelem a magyar református egyházban (XVI–XIX. századokban)*. Debrecen sz. kir. város és Tiszántúli református egyházkerület könyvnyomda-vállalata, 1941.
 - 4 SZIGETI Jenő: A református egyházfegyelem gyakorlásának válsága a XVIII. és XIX. század fordulóján. In: *Bűn, bűnhődés, büntetés*. Szerk.: Horváth Emőke. Budapest, 2011. 70–80.
 - 5 Nagyzerendi Református Egyházközség, b.1. 1816.II.15., 1817.V.7.; presbitériális gyűlés: 1818.XI.11.
 - 6 NRE, b.1. 1820.IV.24. A kálvini értelmezés szerint a konzisztórium kifejezés a gyülekezet fegyelmi bizottságát jelentette, míg a presbitérium a bibliai vének tanácsának újragondolt megvalósítása volt. Mindkettő célja az operatív működés, az Isten által egyházra ruházott hatalom nem egyszemélyi, hanem testületi jellegű gyakorlása a gyülekezet példamutatóan istenfélő, feddhetetlen és köztiszteletben álló néhány tagja által. MAGYAR Balázs Dávid: „Amikor Kálvin fellépése előtt még egy jót borozhattunk Genfben” – A genfi konzisztórium létrehozásának történeti, teológiai és etikai aspektusai. In: „*Vidimus enim stellam eius...*”. Szerk.: Szávay László. L'Har-mattan Kiadó, Budapest, 2011. 245–255. Illyés Endre ugyanakkor a konzisztórium 1790 és 1820 közötti időszakra tehető presbitériummá válási folyamatában a kegyúri jóváhagyás és felügyelet árnyékában működő politikai irányító testületnek egy olyan egyházi életet szervező tényezővé alakulását látja, „amivé az evangélium szerint kellett lennie”. ILLYÉS 1941. A zerindi jegyzőkönyv fogalomhasználata ezzel szemben következetlen, mintegy színönimizáló.
 - 7 MADAY Pál: *Az 1735. évi békésszentandrási parasztfelkelés*. Békés megye Tanácsa VB, Békéscsaba, 1957.
 - 8 Egy másik fatens elhunyt mostohaapja, Bagaméri István szavaira hivatkozott, aki Szabónét vélte látni macska képében leugrani a zerindi toronyról. KOMÁROMY Andor (szerk.): *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*. Budapest: Magyar Tud. Akadémia, 1910. Két évtizeddel korábban egy azonos nevű rektor is szolgált a faluban, meglehet, hogy róla van szó. Bihar Megyei Levéltár – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Bihor, fond 145., dos. 24/1843. 164.
 - 9 HEGYI Ádám (szerk.): *A Békési Református egyházmegye első jegyzőkönyve és annak mellékletei 1696–1809 (1839)*. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen, 2021.
 - 10 Az eljáró fórum 1673 és 1700 közötti ügyeinek 69%-a volt matrimoniális természetű. KISS Réka: *Egyház és közösség a kora újkorban. A Kükküllői Református Egyházmegye 17–18. századi iratainak tükrében*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011. (Néprajzi tanulmányok)
 - 11 HEGYI 2021.
 - 12 Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, I.29.a.2. 1803.VI.23. 148–149. Az 1802-ben elbocsátott tanító arra tett kísérletet, hogy néhány előljáró segítségével a zerindi rektorságba visszakерүljön.
 - 13 TtREL, I.29.h.1. 1803. 191.; I.29.a.2. 1805.II. 184–186. Molnár számos alkalommal hagyta el gyülekezetét (főként gazdálkodás végett), ami a lelkesítő szolgálat egyes elemeiben kimaradásokat okozott, a közgyűlés felszólítása ellenére mégsem hagyott fel ezen excursusokkal, amint az beosztottja panaszaiból is ismeretes. TtREL, I.29.i.209. Czapfalvi János emeritus rektor levele Juhász István esperesnek. 1810.X.20.
 - 14 HEGYI Ádám: *Összeírások és egyházlátogatások a Békési Református Egyházmegyében 1721 és 1820 (1831) között*. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen, 2022. Minthogy az egyház ekkor is igyekezett kiállni tagjai mellett a hívek, egyháztanácsai laikus tisztségviselők és más világiak támadásaival szemben (ILLYÉS 1941.), az ügy kimenetelének árnyaltabb megértése végett érdemes számolnunk az 1801. évi látogatók Molnár iránti elfogultságával, mert történetesen ők vizsgálták a bepanaszolt lelkesítő alkalmasságát annak egyházmegyei felszentelésekor (közülük Kúthi Ádám ekkor már esperes, azaz Molnár felettese is volt). TtREL, I.29.a.2. 1798.V.9. 96.

- 15 BML, fond 145., dos. 19/1838., p. 87.
- 16 HEGYI 2022.
- 17 TtREL, I.29.h.1. 1802.XI.15. 168.
- 18 TtREL, I.29.h.1. 1816.XII.2. 276.
- 19 BML, fond 145., dos. 20/1839., p. 51.
- 20 BML, fond 145., dos. 22/1841., p. 83.
- 21 „...hol az oskola szembetünökepp gyenge, ott a C[anonica]. Visitatio a predikátort is hibáztattja...” BML, fond 145., dos. 20/1839., p. 51.
- 22 BML, fond 145., dos. 12/1831., p. 97.
- 23 BML, fond 145., dos. 23/1842., p. 64.
- 24 TtREL, I.29.h.1. 1803.XI.26. 189.
- 25 Arad Megyei Levéltár – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad, fond 2080., reg. 1., p. 103.
- 26 AML, fond 2080., reg. 1., p. 2.
- 27 AML, fond 2080., reg. 1., p. 103.
- 28 AML, fond 2080., reg. 1., p. 2.
- 29 HEGYI 2022.
- 30 AML, fond 2080., reg. 1., p. 2.
- 31 HEGYI 2022. Szintén kétséges, hogy Barta idején bűnjegyzék készült, hiszen az anyakönyvet is hanyagul vezette: hiányoznak belőle az 1787 és 1790 közötti esketések és temetések. AML, fond 2080., reg. 1.
- 32 AML, fond 2080., reg. 1., p. 2.
- 33 Egyes személyeket eltölt az úrvacsorától, másokat indokolatlanul védelmébe vesz, a gyülekezetet pedig kiprédikálja. SZÁSZ Lajos: A református lelkész és gyülekezete a 19. század első évtizedeiben. Adalékok és szempontok egy gyakran zaklatott viszony történetéhez. In: *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. Szerk.: Bárh Dániel. ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 2013. 178–195.
- 34 AML, fond 2080., reg. 1., p. 2.
- 35 TtREL, I.29.h.1. 1799.V.8. 82.
- 36 HEGYI 2022.
- 37 A forrás tudományos használatának jóváhagyásáért köszönet illeti Lőrincz Lóránd Péter Tiszteletes Urat.
- 38 TtREL, I.29.h.1. 1816.XII.2. 276.; 1817.IX.18. 296.; 1818.IX.14. 321.
- 39 Az összesített kimutatás „Van-é vigyázás a Vasárnapot megrontókra, Templomot és Úrvatsoráját elmúlatókra, feslett erkölcsűekre?” rovatát a „Van-é törvényesen állított Praesbyterium?” váltotta fel. TtREL, I.1.s.22. 3–75.
- 40 BÍRÓ Endre: Református egyházfegyelem a tágabb értelemben vett Maros-Körös-köz anyakönyveinek tükrében. In: *Móra Akadémia Szakkollégiumi Tanulmánykötet – Szakkollégiumi Füzetek 11. kötet*. Szerk.: Béla Bálint – Vass Viktória – Vass Zóra. Szegedi Tudományegyetem Móra Ferenc Szakkollégium, Szeged, 2023. 53–68.
- 41 AML, fond 226., reg. 54/1815., p. 103.
- 42 NRE, b.1. 1815.XII.15.
- 43 NRE, b.1. 1815.XI.15.
- 44 NRE, b.1. 1816.II.15–XII.4.
- 45 AML, fond 2081., reg. 2., p. 123.
- 46 NRE, b.1. 1803.III.25.
- 47 AML, fond 2081., reg. 2., p. 122.

- 48 NRE, b.1. 1802.IV.12.
- 49 NRE, b.1. 1803.V.16. A Zerindre kiszálló szolgabíró és esküdt békítési kísérlete szintén sikertelen volt, mert a feleség apjával is szembeszegülve kijelentette, hogy „készszebb magának halált okozni, hogy sem többé férjével élni”, akinek fizikai és verbális inzultusait „meg unta”. AML, fond 226., reg. 43/1803., p. 212. A válásra mégsem került sor: a férfi 1808. október 2-án meghalt (AML, fond 2086., reg. 7., p. 10-11.), mielőtt törvényes gyermekük 1809. február 22-én megszületett. AML, fond 2081., reg. 2., p. 46.
- 50 A leírás záró része így fogalmaz: „Egyébaránt pedig botránkoztató, és másoknak is rossz például szolgáló életekért a Presbyterium őket ismét Törvényre húzza és azt tselekeszi véllék, amit az ő rendetlen életek húz és kíván maga után”. Nem világos, hogy itt egy már megvalósult vagy a jövőben történő megbotránkoztatás esetének következményéről van szó, mivel azonban Fodorék korábbi egyháztanács elé járulásának nincs nyoma, az ismét kifejezés és a szankció kódosítása az utóbbi variánst erősíti. NRE, b.1. 1816.II.18.
- 51 NRE, b.1. 1803.III.30.
- 52 Az asszony azért folyamodott ehhez a lépéshez, mert férjétől való megháborodására referálva nem tudta elérni szétválasztásukat, rövidesen azonban kibékültek. NRE, b.1. 1812.VII.13–IX.21.
- 53 A férj nem kezdeményezett válópert. NRE, b.1. 1818.II.2.
- 54 ILLYÉS 1941.
- 55 Az AML forrásadottságai miatt csupán a vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (1739–1849) jöhetnek szóba. AML, A kutatóteremben kutatható fondok és gyűjtemények jegyzéke – *Lista fondurilor și colecțiilor date în cerce-tare la sala de studiu*, 19–26.
- 56 NRE, b.1. 1808.II.28.
- 57 AML, fond 226., reg. 46/1807., p. 136.
- 58 NRE, b.1. 1808.II.28.
- 59 NRE, b.1. 1809.V.11.
- 60 NRE, b.1. 1811.VII.14.
- 61 Az öreg Nyiri Szabó Ferenc sem lehetett makulátlan, mivel őt is csendességre intették. NRE, b.1. 1815.VI.27.
- 62 NRE, b.1. 1813.IX.29.
- 63 NRE, b.1. 1818.IX.16.
- 64 NRE, b.1. 1819.VIII.8.
- 65 NRE, b.1. 1811.XII.17. Csatári Sára az esetet és a férjét is túlélve 1858-ban halt meg. AML, fond 2083., reg. 4., p. 141. Ebből sejthetjük, hogy a vádlottat a presbiteri határozat értelmében csak testi fenyegetésnek vetették alá. NRE, b.1. 1811.XII.17. A gyermeket váró házastárs bántalmazása más tájegységeken is regisztrált jelenség volt. KOLOH Gábor: Családi viszályok a 19. századi Vajszlón. Közösség és egyházfegyelem 1804 és 1867 között. In: *Papok a 18–20. századi lokális közösségekben. Történetek találkozása*. Szerk.: Bárh Dániel. MTA-ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport, Budapest, 2021. 151–182.
- 66 NRE, b.1. 1806.XII.18.
- 67 NRE, b.1. 1806.XII.18.
- 68 NRE, b.1. 1807.III.20.
- 69 NRE, b.1. 1806.X.8.
- 70 NRE, b.1. 1820.IV.24. Az objektív igazság mibenlétén túl alapvető kérdés, hogy valójában ki vagy mi áll az eset középpontjában. A válasz ott keresendő, Szilágyinak mint bírónak mi célja volt ezzel a kezdeményezéssel: a prédikátor becsületén esett folt akár öncélú tisztára mosása vagy csupán Ács kényelmetlen helyzetbe hozása a többi előjáró előtt. Beszédes tényező, hogy a pap a megbocsátást a felebaráti szeretetre hivatkozás mellett a felek közti nézeteltérés kiküszöbölésével is indokolja. Mindebből úgy tűnik, Szilágyit nem pusztán lelkesze iránti jóindulata vezérelte, amikor kollégáját becsmélés címén bepanaszolta.
- 71 NRE, b.1. 1802.V.28.

- 72 NRE, b.1. 1802.XII.16.
- 73 NRE, b.1. 1803.XII.23.
- 74 NRE, b.1. 1816.XII.19.
- 75 NRE, b.1. 1819.VIII.8–XI.26. A B. Sándor-eset érdekessége, hogy a leírás a káromkodás fültanúi is megemlíti.
- 76 Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Borost és Adorjánt a bűnbánatra felszólításuk előtt már alávetették testi fenyítésnek, így ügyük nem minden büntetlenség nélkül zárult le – annál is inkább, mivel egy utólagos betoldás szerint Adorján mégis engedett a presbíterek követelésének. NRE, b.1. 1812.II.10.
- 77 NRE, b.1. 1811.X.28.
- 78 KOMÁROMY 1910.
- 79 NRE, b.1. 1811.X.28.
- 80 NRE, b.1. 1802.XII.16.
- 81 NRE, b.1. 1803.II.23.
- 82 NRE, b.1. 1810.XII.10.
- 83 NRE, b.1. 1802.II.25.
- 84 ILLYÉS 1941.
- 85 NRE, b.1. 1801.XI.15.
- 86 NRE, b.1. 1802.X.28.
- 87 NRE, b.1. 1802.XII.16.
- 88 NRE, b.1. 1808.XII.12.
- 89 NRE, b.1. 1809.II.12.
- 90 NRE, b.1. 1809.V.11.
- 91 NRE, b.1. 1810.V.14.
- 92 KISS 2011.
- 93 HEGYI 2022.
- 94 NRE, b.1. 1803.V.15.
- 95 Bár Hidjed János e tisztség 1817-es elnyerését előző évi tartozása ellenére ismételte meg, átmeneti felfüggesztését frappánsan orvosolták („méltó tekintetbe vette a’ B[első]. Consistorium, hogy elég teher lenne [...] a’ restantiák bé szedése; azért is újj egyházfí választasson”). NRE, b.1. 1817.V.27. A kettős egyházfí választás bevezetéséből és e hivatal betöltők személyének gyéresebb ismétlődéséből úgy tűnik, egyházfíznak lenni megterhelő feladat volt, és meglehet, hogy a jelöltek is a közösség nyomására vagy a tisztségviseléssel együtt járó presztízs reményében vállalták azt. AML, fond 2081., reg. 2., p. 2.
- 96 A számadás előtt elhunyt Magyar Ferenc kurátor elmaradását fia és egy presbíter igyekezett a restansokon behajtani. NRE, b.1. 1818.II.2.
- 97 BML, fond 145., dos. 1/1773-1807., p. 148.
- 98 AML, fond 2081., reg. 2., p. 2.
- 99 BML, fond 145., dos. 2/1807-1821., p. 78.
- 100 NRE, b.1. 1807.II.9.
- 101 „Éppen ezenn szokást tartván most is előttünk, Kis Sárát a’ 12 korbáts állól szabadnak lenni ítéltük ugyan [...]”; a feltételeket lásd: NRE, b.1. 1812.IX.21.
- 102 Lásd három leány, Szakáts Sára, Tóth Erzsébet és Simon Sára parázsnaság miatti egyidejű bűnbánatát. NRE, b.1. 1816.II.15.

- 103 Lásd Bors rektor gyermekmoleesztálását, amit Osváth György terjesztett az egyházközség büntető fóruma elé. NRE, b.1. 1816.XII.4. A presbiterek észlelt kihágás jelentésére irányuló kötelezettsége a vizsgált korban általános volt. ILLYÉS 1941.
- 104 Lásd Csatári Sándorné bejelentését és házasságfelbontási indítványát a lánya veje által bántalmazása miatt. NRE, b.1. 1811.XII.17.
- 105 ILLYÉS 1941.
- 106 A megbékélés jelensége mindazonáltal nem bagatellizálható el, hiszen az emberek egymás közötti vagy Isten-nel való kapcsolatán törést okozó bűn legmegfelelőbb kezelése a megromlott viszony ily módon való helyreál-lításában rejlik. SIMON János: Egyházfegyelem: útkeresés megtorlás, elrettentés és rehabilitáció között? *Studia Doctorum Theologiae Protestantis* 7(2016), 114.
- 107 ILLYÉS 1941.
- 108 ILLYÉS 1941. Lásd Osváth György káromkodását. NRE, b.1. 1802.V.28.
- 109 A nőtlenül paráználkodó ifjú Sándor Mihály esetében nyilvánosan. NRE, b.1. 1816.II.18.
- 110 NRE, b.1. 1806.X.18.
- 111 NRE, b.1. 1810.XII.10.
- 112 ILLYÉS 1941.
- 113 AML, fond 2018., reg. 2., p. 77–80.
- 114 BÍRÓ 2023, 53–67.
- 115 KÓSA László: Erkölcsi kihágások és büntetésük Gyulán a XIX. század első felében. *Békési Élet*, 14/1. (1979), 120–122.
- 116 AML, fond 2077., reg. 2., p. 69.
- 117 NRE, b.1. 1816.XII.4.